

АРХИВИ И ИСТОРИЯ:
ПЪТИЩА НА ПОЗНАНИЕТО
съставител: Анна Кочанкова
Херон Прес, София, 2021

Пенка Пейковска

Институт за исторически изследвания, БАН

УНГАРСКИЯТ ПРИРОДОНАУЧЕН МУЗЕЙ В БУДАПЕЩА КАТО ХРАНИТЕЛ НА ИЗВОРИ ЗА БИОРАЗНООБРАЗИЕТО НА БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ XIX И ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XX В.

Изследването на природата на Балканския полуостров от европейските учени започва сравнително късно – едва в края на XVIII в., и се осъществява бавно не само поради неговата отдалеченост, но и поради несигурността за живота им в Османската империя. Унгарските естествоизпитатели са сред първите изследователи, изучавали флората и фауната на Балканите, на българските земи. Докато пионерите в тази област – англичани и французи, засягат незначителни райони от днешна Източна България, то за пръв път¹ науката се запознава с растителността и животинския свят от вътрешността на страната през 30-те – 40-те години на XIX в. чрез публикациите на унгареца Имре Фривалдски², в началото на 70-те години последвани от съобщенията на неговия сънародник ботаника Виктор Янка³ в научното списание „*Österreichische Botanische Zeitschrift*“⁴. Интересът на унгарските естествоизпитатели към Балканите и специално към България е обусловен от географската близост на региона до Унгария (което прави изследванията сравнително евтини) и от

обстоятелството, че регионът е истинска *terra incognita* за тогавашната наука.

За този интерес допринеся също развитието на естествените науки в Унгария и конкретно нуждите на Природонаучния отдел в Унгарския национален музей, чието начало е поставено през 1808 г., а в самостоятелна институция се отделя през 1965 г. От една страна, там се съхраняват хиляди вещевени свидетелства за видовото разнообразие и минералното богатство на България: рисунки на различни представители на растителния и животинския свят, както и хербаризирани растения, препарирани насекоми и др. Те са събирани в продължение на повече от две столетия от унгарските естествоизпитатели по време на научните им експедиции по нашите земи или пък са изпращани от българските им колеги за идентифициране, класифициране, описване, и са организирани в колекции, носещи най-често имената на техните събирачи. От друга страна, в архива – „Научната сбирка“⁵ на музея са отложени ценни документи – от личен произход и официални, пре-

¹ Стефанов, Б. Исторически преглед на изследванията върху флората в България. – Известия на Царските природонаучни институти. Кн. III. С., 1930, с. 61.

² Имре Фривалдски (1799–1870) – унгарски зоолог и ботаник. Завършва медицина в Пещенския университет (1823). От 1822 г. работи в Зоологическия отдел на Унгарския национален музей.

³ Виктор Янка (1837–1890) – ботаник, офицер от австрийската армия. От 1870 г. до 1889 г. ръководи Ботаническият отдел на Унгарския национален музей.

⁴ Janka V. *Correspondenzen*. – *Öst. Bot. Zs.*, XXI, 1871, 45-47, 147-148, 215-219, 248-252, 285-289, 326; XXII, 1872, p. 136, 235-236, 337-339; *Plantarum novarum turcicarum breviarum* – *Öst. Bot. Zs.*, XXII, 1872, 174-182, XXIII, 1873, 194-196, 201-205, 214-244.

⁵ Днес точното название на отдела е „Архив и Веществена сбирка за историята на науката“ [“*Dokumentációs Tár és Tudománytörténeti Tárgygyűjtemény*“]. В настоящата публикация използваме предходното название „Сбирка за историята на науката“ [Tudománytörténeti Gyűjtemény“, съкр. ТТГу.].

димно богата преписка на унгарски ботаници и зоолози с основоположниците на българското естествознание. Нашето желание да представим част от материалите на музея е мотивирано от обстоятелството, че тогавашният архив на Царските природонаучни институти не е запазен и всъщност документални свидетелства за първите стъпки на родната биологическа наука би следвало да се търсят в странство.

Ще започнем със завещаното от Имре Фривалдски – един от първите уредници на Природонаучния отдел в музея. В края на 20-те години на XIX в. той подема инициативата за създаването на голяма природонаучна сбирка от европейски мащаб⁶. Той разработва цяла програма, в която предлага два начина за осъществяването на своята идея: да се закупят сбирки от големи европейски музеи или държавата да финансира изследването на непроучени райони, като с излишните екземпляри от събрания материал да се започне обмен с тези музеи. След няколко неуспешни опита да реализира проекта си Имре Фривалдски решава сам да финансира втория вариант като за цел на проучванията си избира Европейска Турция. Недостъпните по време на османското владичество и почти непознати на естествениците Балкани разкриват необикновени възможности за изследователска и събирателска работа, още повече, че тогава Европа и далекоизточните страни са вече добре опознати в природонаучно отношение.

В продължение на дванайсет години (от 1833 до 1846 г.) Имре Фривалдски организира няколко научни експедиции на Балканите, като изпраща там свои млади възпитаници да събират растения, насекоми, минерали.

Първа експедиция (1833–1834): събирач Андраш

Фюле, изследва околностите на Сливен; втора експедиция (1834–1837): събирачи Карой Хинке и Манолеску, изучават околностите на Пловдив, склоновете на Родопите над Асеновград; трета експедиция (1841–1845): събирач Ишван Ногел, работи в околностите на Истанбул и Мала Азия; четвърта експедиция (1843–1845): събирач Ференц Зак, цел о-в Крит, но не се справя със задачата; Янош Фривалдски (племенник на Имре Фривалдски) отива да го издирва заедно с Андраш Терен, ботанизират около Смирна и Бурса (1846)⁷.

Експедициите са осъществени с одобрението и съдействието на основателя и мецената на Унгарската академия на науките граф Ишван Сечени, който дава препоръчително писмо, за пред османските власти, за да разрешат те свободното пребиваване на унгарските учени в Османската империя. Първите две от тях (1833–1837 г.) основно изследват българската флора и фауна. Главните им обекти са южните склонове на Стара планина, северните склонове на Родопите и Пловдивско⁸. Обширният материал – около 1900 растителни вида и повече от 2000 вида насекоми⁹, е обработен предимно от самия Фривалдски и обнародван в осем публикации¹⁰, в които се съобщава и за няколко десетки нови за науката растения. А списъците му, съдържащи имената на стотици растения и животни, ги правят първите същински приноси върху флората и фауната на България¹¹. Сред множеството нови видове е и един нов растителен род, известен в науката под наименованието *Haberlea rhodopensis frivaldskyi*. През пролетта на 1846 г. самият Имре Фривалдски тръгва заедно с племенника си, зоолога Янош Фривалдски, по следите на своите събирачи, за да се запознае лично с тези места с цел да ги опише подробно от природонаучна гледна точка¹².

⁶ Jávorka S. Magyar természetkutatók a Balkánon. – Természettudományi Közlöny, 1934, Vol. 66, p. 353.

⁷ По-подр. вж.: Шраус, А. Емерих фон Фривалдски върху флората и фауната на България. – СБНУНК. Кн. VIII, 1892, 315-336; Станев, Ст. Проучванията на Е. фон Фривалдски върху българската флора. – Изв. на Природонаучния музей – Пловдив, Т. II, 1972, 17-30; Фривалдски, И. Природонаучна експедиция в района на Балкана. Второ съобщение. – В: Унгарски учени за България. Съст. П. Пейковска. С., 2003, с. 354-364; Фривалдски, И. Кратък преглед на една природонаучна експедиция в Европейската част на Турската империя. Цит. съч., с. 365-382.

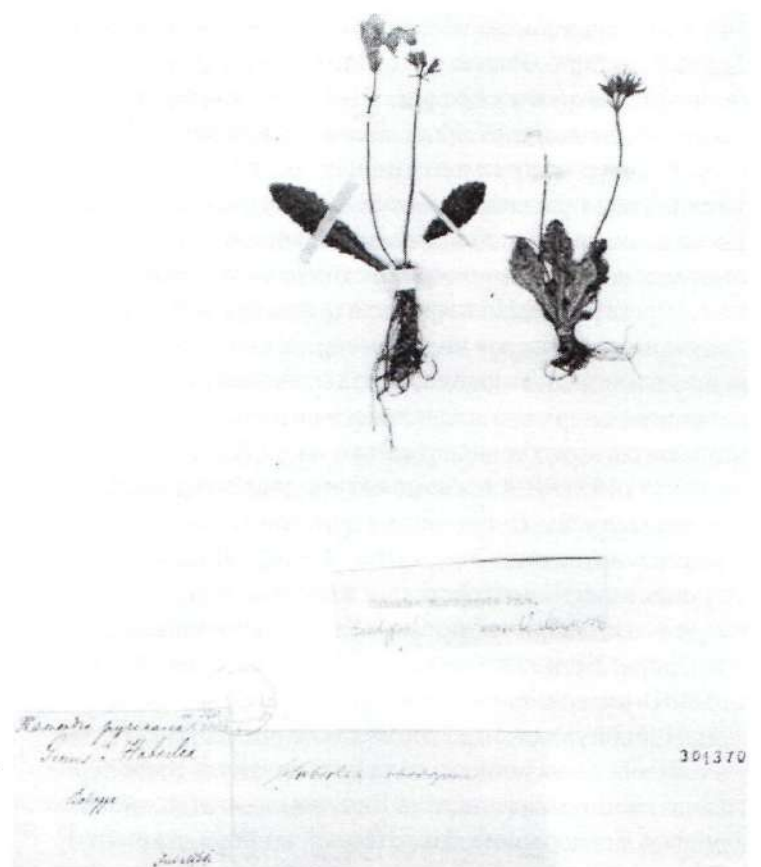
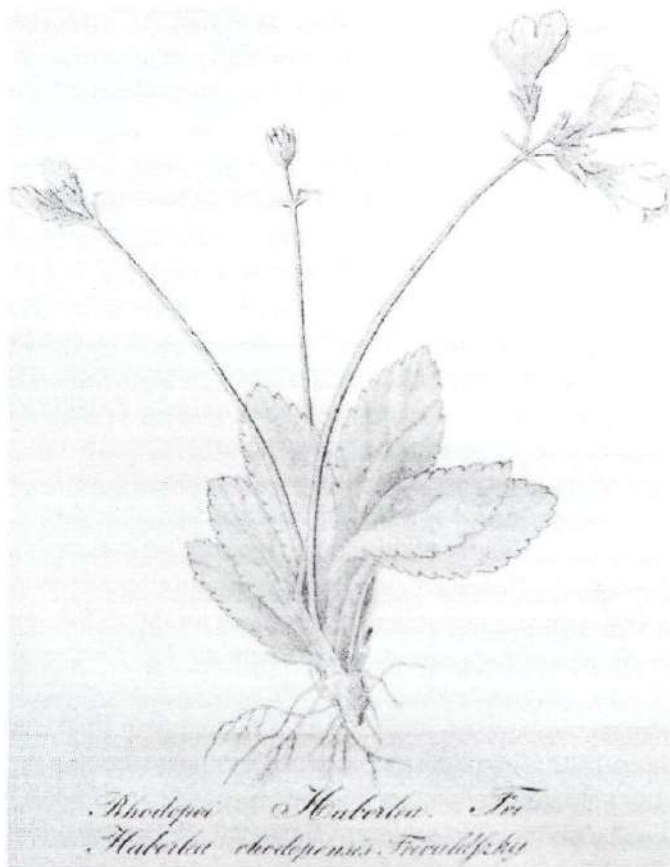
⁸ Nendtvich K. Frivaldszky Imre életrajza. – Értekezések a természettudományok köréből, 1872, Vol. III, № 3, 20-27.

⁹ Фривалдски, И. Кратък преглед на една природонаучна експедиция в Европейската част на Турската империя. – В: Унгарски учени..., с. 373.

¹⁰ Frivaldszky I. Antrag der im Jahre 1833 und 1834 in der Europäischen Turkey namenlich in Rumelien, auf dem Balkan und Rhodope gesammelten wildwachsenden Pflanzen. Von C. Hinke und Manolesco. – Flora, XVIII, Vol. 1, 1835, 53-59; Succinctae diagnoses specierum plantarum novarum europaeo-turcicarum in catalogo meo occurrenticim. – Flora, XVIII, Vol. 1, 1835, 331-336; Antrag getrockneter türkischeuropäischer Phlanzen. – Flora, XIX, Vol. 2, 1836, 17-28; Közlések a Balkány vidéken tett természetudományi utazásról. – Magyar Tudós Társaság évkönyvei, II, 1836, 235-276; Succinctae diagnoses specierum plantarum novarum anno 1835 in Turcica europaea collectarum. – Flora, XIX, Vol. 2, 1836, 433-440; Dr Frivaldszky Imre Magyar Académiai 1. tag újabb közlései az általa eszközölt Balkányi természetudományi utazásról. – Budán, 1838, същото в: Magyar Tudós Társaság évkönyvei, III, 1838, 156-184; Balkány vidéki természetudományi utazás, 2. Közlés. – Magyar Tudós Társaság évkönyvei, IV, 1840, 194-207; Rövid áttekintése egy természetrajzi utazásnak az eurypai Török birodalomban egyszersmind néhány a közben újdonnat fölfedezett állatnak leírása. – Természettudományi Társaság évkönyvei, I, 1841/45, 163-187.

¹¹ Стефанов, Б., Исторически преглед на ... 63-64.

¹² Nendtvich K. Frivaldszky Imre ..., p. 21. Имре и Янош Фривалдски, ботанизират по южните склонове на Стара планина, около Сливен и Варна, слизат до Истанбул, където проучват района на Бурса и Смирна и оттам на връщане минават през остров Сицилия и Апенинския полуостров.

Haberlea rhodopensis/Родопски силивряк (Унгарски природонаучен музей)

Научното дело на Имре Фривалдски е добре познато у нас; отредено е полагащото му се място на основоположник главно в историята на българската ботаническа наука¹³. Проучван е и хербарият му, съхраняван в Унгарския природонаучен музей, за да се уточни локализирането на откритите от него растителни видове¹⁴. Доколкото все още съществуват неизяснени моменти в неговото научно творчество, важно е да се знае, че Имре Фривалдски е оставил богато документално наследство, което се съхранява именно в Научната сбирка на Природонаучния музей в Будапеща – дневници и записки, които съдържат названия на растения и насекоми, техните находища, сведения и размисли за работата на неговите събирачи, отразяват творческия процес по донесените от тях екземпляри.

Тези ръкописни бележки, водени в малки бележничета, с дребен шрифт, на готически немски, с вметнати туктам унгарски фрази, са изключително любопитни по отношение на биоразнообразието на българските земи през първата половина на XIX в.

Пряко отношение към организираните от Имре Фривалдски експедиции в българските земи има една негова „Генерална инструкция за Балканското пътешествие“ от 20 януари 1833 г.¹⁵. Тя разкрива мащабите, разнообразието, методиката на предвиждания проект и главно изключителната сериозност, с която е подходено към изпълнението му. Върху десет ръкописни листа в пет главни точки Фривалдски излага подробно напътствията си към своите събирачи: I. Какво да се събира? (1. Буболечки; 2. Охлюви; 3. Птици;

¹³ Станев, Ст. Към историята на българските реликтни ендемити. I. *Astralis rhysoalix* Fisch. – Изв. на Природонаучния музей – Пловдив, 1970, Т. I, 31-38; Към историята на българските реликтни ендемити. II. *Haberlea rhodopensis* Friv. – Изв. на Природонаучния музей – Пловдив, 1970, Т. I, 31-38; Проучванията на Е. фон Фривалдски върху българската флора. – Изв. на Природон. музей – Пловдив, Т. II, 1973, 31-42; История на ботаническата наука в България. Ч. II-1. С., 1994, 73-78.

¹⁴ Станев, Ст., История на ..., с. 74, 76.

¹⁵ Magyar Természettudományi Múzeum [по-нататък съкр.: MTTM–TTGy, *Frivaldszky Imre. Instructio generalis a Balkányi útra, 20.01.1833.*

4. Змии, гущери, костенурки, саламандри и по-редки дребни риби; 5. Растения; 6. Минерали); II. Консервация на събраните образци; III. Какво да се записва в полевия дневник; IV. Поведение и старание; V. Как да се борави с медикаментите? От *инструкцията* му е видно, че за разлика от младежките си години, когато повече ботанизира, съгриващият учен Фривалдски се интересува предимно от зоологията и по-специално от ентомологията. „На първо място [да се събират] насекоми, като от всеки вид, даже и от най-обикновения, се взема поне по една двойка, а от по-редките колкото е възможно повече... Особено внимание да се покаже към развитието на пеперудите“.

През 1871–1872 г., само година след смъртта на Имре Фривалдски, сътрудникът в Ботаническият отдел на Унгарския национален музей Виктор Янка провежда други две научни експедиции в българските земи, които имат не по-малко значение за опознаването на нашата флора. Неговите ботанически обиколки са насочени към Югоизточна България и Централна Стара планина. Публикуваните диагнози на откритите от Янка нови видове показват, че с проучванията на Имре Фривалдски източната част на Балканския полуостров все още не е изчерпана като източник на нови открития¹⁶. Още по време на първото си пътешествие Виктор Янка публикува кратки съобщения от мястото на действието в австрийското научно списание „*Österreichische Botanische Zeitschrift*“. „Отделни глави“ от пътния му дневник са обнародвани по-късно – през 1878–1879 г. в няколко поредни броя на сп. „*Magyar Növénytani Lapok*“ [„Унгарски ботанически листи“] със заглавие „*Növénytani kirándulások Törökországban*“ [„Ботанически екскурзии в Турция“]¹⁷. Както е видно от уводните думи, те представляват част от отзвука на Руско-турската война в Унгария, тъй като са свързани с местата, по които се водят военните действия.

Последната от поредицата унгарски природонауч-

ни експедиции в българските земи през XIX в. е осъществена през 1892–1893 г. от ботаника Янош Вагнер¹⁸. Насърчен от резултатите на Имре Фривалдски и Виктор Янка и подкрепен от младия лекар ботаник Арпад Деген¹⁹, пътувал из азиатска Турция три години преди това, Янош Вагнер тръгва по стъпките на своите предшественици: веднъж през 1892 г. и втори път през следващата 1893 г. За неговите пътешествия нямаме така подробни сведения, както за експедициите на Имре Фривалдски и Виктор Янка. Съществува само едно кратко описание на второто му пътешествие, публикувано в сп. „*Österreichische Botanische Zeitschrift*“, където Янош Вагнер съобщава за откритите от него в България редки и нови растителни видове²⁰. Оскъдно на информация е и документалното му наследство. В личното досие на ботаника е запазена негова автобиография²¹. Подреждането на лаконичния текст говори, че двете последователни посещения на Янош Вагнер в България са първите му значителни научни пътувания. Както сам отбелязва, „с цел събиране на растения“ прекарва две лета по два месеца и половина в България: през 1892 г. обикаля из Родопите и Рила планина, а през 1893 г. – из „района на Бургас“ и „обхожда от край до край планинската верига на Балкана“. Я. Вагнер описва по-подробно посетенията от него райони в отговорите си на една анкета, проведена от Унгарската академия на науките през 1947 г.²²: Родопите и Мусала изучава, потегляйки от Станимака, Баня, Белово и Самоков, а Балкана и Черноморското крайбрежие – тръгвайки от Бургас, Манастиркой (с. Струя, Бург.), Сливен, Казанлък, Калофер и Карлово. Количествените резултати на Янош Вагнер са обобщени в кратко съобщение в унгарското научно списание „*Földrajzi Közlemények*“ [„Географски известия“]: завръща се в родината си с хербарий от 5000 растения, в който се намират и 5–8 нови растения, четири редки вида, от които той донася със себе си по 150 екземпляра и има много поръчки за

¹⁶ Стефанов, Б., Исторически преглед на ..., 62.

¹⁷ Janka V. Növénytani kirándulások Törökországban (Ruscstól Trnováig) [Ботанически екскурзии в Турция: От Русчук до Търново]. – М. Növ. Lapok, II, 1878, 171-176; Növénytani kirándulások Törökországban (Trnovától a Sipka-Balkánon át Kaloferig) [Ботанически екскурзии в Турция: От Търново през Шипченския Балкан до Калофер]. – М. Növ. Lapok, I, 1878, 187-190; Növénytani kirándulások Törökországban (Kalofer-Balkán) [Ботанически екскурзии в Турция: Калофер – Балканът]. – М. Növ. Lapok, III, 1879, 99-102; Növénytani kirándulások Törökországban (Kaloferben és az Akdere folyó mentében) [Ботанически екскурзии в Турция: В Калофер и по поречието на р. Акдере]. – М. Növ. Lapok, III, 1879, 121-124, 131-134. Същото в: Унгарски учени ..., 383-408.

¹⁸ Янош Вагнер (1870–1955) – унгарски ботаник, учител. Разработва монографически метличината и липата.

¹⁹ Арпад Деген (1866–1934) – унгарски ботаник, член на УАН, дипломиран лекар. Директор на Семеконтролната станция в Будапеща (1896–1934), директор на Централната лозарска опитна станция и на Института по лозарство (1915).

²⁰ Wágner H. Botanische Forschungsreise. – Ost. Bot. Zs., 1894, 37-39. Същото в: Унгарски учени ..., 411-414.

²¹ МТТМ–ТТГу, Янош Вагнер. Персоналия. Автобиография. Б. д.: вероятно от периода 1915–1924 г.

²² МТТМ–ТТГу, Янош Вагнер. Персоналия. Анкета на УАН, 7.03.1947.

²³ Földr. Közi., XXI, 1893, p. 103.

размяна или закупуване на неговите метличини²³.

В съответствие с равнището на естествените науки през XIX в. изследванията на унгарските учени върху българската флора и фауна се ограничават до установяване и регистриране на нейния видов състав. След публикациите на Имре Фривалдски от първата половина на XIX в. и на Виктор Янка през 70-те години на XIX в. учените отново започват да обнародват материали по българската флора и фауна през 90-те години на XIX в. Характерното е, че тогава унгарските естествоизпитатели не посещават България, а работят по материали, събрани от техни предшественици (сънародници, чуждестранни учени или пък българи-пионери в биологическата наука, които им изпращат екземпляри за определяне), като преобладават разработките им в областта на ботаниката.

Ще споменем само няколко, по-съществени публикации. През 1890 г. унгарският ботаник Дюла Ищванфи²⁴ изследва „румелийски“ водорасли от хербариите на Фривалдски²⁵. Тази негова работа се счита за първа публикация върху българската водораслова флора. От 1891 до 1901 г. Арпад Деген обнародва поредица от статии в австрийското научно списание „*Österreichische botanische Zeitschrift*“, където ревизира хербарийни материали на Фривалдски, Янка и Вагнер²⁶. А през 1899 г. той за пръв път съобщава за намирането на *Rheum rhaponticum* в диво състояние в Рила²⁷. Началото на българо-унгарските творчески връзки в ботаниката е отразено в две статии на Йеньо Халачи²⁸; там той описва съвместно с първия български професор по ботаника Стефан Георгиев два нови за науката растителни вида²⁹. Научните разработки на унгарските зоолози върху българската фауна са малко. След описанията на Имре Фривалдски научните изследвания са в областта на ентомологията. Освен споменатото съобщение от Геза Хорват това са още две негови статии върху хемиптерната фауна в България,

написани въз основа на екземпляри, изпратени му от български колеги, за да бъдат видово определени³⁰.

Събраните по време на унгарските природонаучни експедиции в българските земи материали и натрупаните знания за състоянието на нашата флора и фауна са решаващ фактор за интензивните и ползотворни двустранни творчески връзки в биологическата наука, реализирани писмовно и така оставили архивни следи. Многообразните творчески връзки между унгарските и българските ботаници и зоолози през първата половина на XX в. са резултат от обстоятелството, че усилията на унгарските учени за изучаване на българската природа стават достояние на нашите научни среди още в края на XIX в. В България ботаниката и зоологията започват да се развиват системно от края на 80-те години на XIX в., когато цар Фердинанд, бидейки голям природолюбител, инициира създаването на Царските природонаучни институти: Естественоисторическият музей (1889), Зоологическата градина (1889), Ботаническата градина (1890–1912), Научната библиотека (1889), а по-късно Ентомологическата станция (1905) и Черноморската биологическа станция във Варна (1906).

Тяхната главна цел е да допринасят за всестраниното проучване на България и съседните ѝ земи в природонаучно отношение; предвижда се да бъдат създадени природонаучни сбирки, въз основа на които да се правят научни изследвания³¹. Поради липса на опит и на подготвени кадри първите десетилетия от развитието на естествените науки у нас протичат с активно чуждестранно участие, в което значително място заемат и унгарските учени.

В Унгария връзките на унгарските ботаници и зоолози с България и българите са обект на изучаване още от втората половина на XIX в., като първоначално са отбелязвани в биографичните статии за учените. През 20–40-те години на XX в. българистичното им дело намира място в обобщаващите трудове (мо-

²⁴ Дюла Ищванфи (1860–1930) – унгарски ботаник, микробиолог. От 1889 г. ръководи Ботаническия отдел в Унгарския национален музей.

²⁵ *Istvánfi Gy.* Ruméliai algák Frivaldszky Imre gyűjtéséből. – *Természetráji füzetek*. Vol. VIII, 1890, № 2-3, с. 67-77.

²⁶ *Станев, Ст.* История на ..., с. 47-48, 95, 166-167.

²⁷ *Degen A.* Rheum rhaponticum in Europa. – *Ost. Bot. Zs.*, 1899, 121-127, 183-186.

²⁸ Йеньо Халачи – унгарски ботаник, лекар. Автор на статии върху българската флора: *Beitrage zur Flora der Balkanhalbinsel*. – *Ost. Bot. Zs.*, 1891, 221-223; *Achillea Urumoffi, eine neu schafgarbenart der Balkanhalbinsel*. – *Ost. Bot. Zs.*, 1897, p. 43.

²⁹ *Станев, Ст.* История на ..., с. 89, 95.

³⁰ *Horváth G.* Note sur les Hémiptères du Haut-Balcan et de la Dobrudja. – *Ann. Soc. Ent. Belg.*, XXVIII, *Compt. rend.*, 1884, 114-116; *Prilog k hemipterskoj fauni bugarskoj*. – *Glasnik hrvatskoga naravoslovnoga druztva*, V, (Zagreb), S. 187-188.

³¹ *Буреш, Ив.* Природонаучните институти на Н.В. Царя на българите. – Изв. на Царските природонаучни институти, 1928, Т. I, с. 1.

³² *Kari-Méhes A.* biológia magyar úttörői. Вр., 1925; *Gombocz, E.* Természettudományi Lexikon. Вр., 1934; *A magyar botanika története*. Вр., 1937.

³³ *Jávorka S.* Magyar természetkulatók a Balkánon. – *Természettud. Közi.*, CXVI, 1934, 353-365; *Wolsky S.* A Balkán és a magyar biológia. – *In: Balkán-füzetek*, 1943, № 14, 12-20.

нографии, природонаучни лексикони)³² по история на биологията или ботаниката в Унгария, както и в няколко специални студии³³ върху историята на унгарските балканистични изследвания в областта на биологията. У нас приносят на унгарските учени за развитието на българската биологическа наука е обект на проучване от 30-те години на ХХ в. и особено през последните няколко десетилетия, като по-специални и задълбочени са ботаническите изследвания³⁴. Характерното за тези разработки е, че те са основани на научните публикации на визираните лица; от гледна точка на историята на науката стремежът е да бъдат изправени допуснатите от унгарските учени – техни предшественици неточности и грешки.

Личната и официалната кореспонденция на унгарските ботаници и зоолози с българските им колеги, произхождаща от Научната сбирка на Унгарския природонаучен музей в Будапеща разкрива неизвестни моменти от техните творчески взаимоотношения.

Писмо от Арпад Деген до Цар Фердинанд

Като находка с голяма информационна стойност за изучаването на историята на нашата ботаника се откроява съвместния проект на Иван Урумов и Арпад Деген за създаване на първия хербарий в софийския Природонаучен музей.

Любопитен извор за историята на нашия Национален природонаучен музей, чиито предшественик е Царският естественоисторически музей, е едно писмо на ботаника Арпад Деген до цар Фердинанд от 30 ноември 1911 г.³⁵ То се отнася до създаването на Ботаническият отдел в музея и на неговия първи хербарий. Известно е, че първоначално Естественоисторическият музей е само зоологически. Разкриването на неговия Ботанически отдел е дело на заслужилия български зоолог от чешки произход Иван Буреш, който иска да даде подтик и на флористичните проучвания, като се създаде богат и добре подреден хербарий и се набави ботаническа литература³⁶. Този въпрос е поставен от Буреш пред цар Фердинанд през 1908 г., след което помощник-градинарят в Ботаническата градина Иван

Славек и учителят Иван Урумов започват да събират растения. Три години по-късно, след предварителни разговори с Иван Буреш, идеята да се създаде хербарий е подета от Иван Урумов. Писмото на Арпад Деген до цар Фердинанд от есента на 1911 г. хвърля светлина върху научната мисия на нашия известен ботаник Иван Урумов в Унгария, който е изпратен от цар Фердинанд да проучи опита на унгарските си колеги и с тяхна помощ да изготви проект за създаването на хербарий в Софийския Естественоисторически музей.

По това време Арпад Деген е вече утвърден авторитет в ботаниката – известен е като най-добрия познавач в Европа на балканската флора, включително и на българската³⁷. Той притежава голям хербарий, който съдържа не само растения, събирани от него, но и сбирки на световноизвестни учени, като Хопше, Джордан, Пичлер и др.³⁸ Деген живее с мисълта един ден да създаде Дегенов музей, който да стане център на ботаническите изследвания в Източна Европа³⁹. През първото десетилетие на ХХ в. името на Деген е известно и на българските ботаници. А в основаното (1902) и редактирано от него научно списание „*Magyar Botanikai Lapok*“ са обнародвани статии на Божимир Давидов и Иван Урумов⁴⁰. Арпад Деген поддържа трайни връзки с цар Фердинанд, когото познава лично, а по-късно и с цар Борис III.

Личното познатство на Арпад Деген с Иван Урумов датира от времето на споменатото посещение в Будапеща. Впоследствие това познатство се превръща в дългогодишно творческо сътрудничество⁴¹. В писмото си (чернова, ръкопис на унгарски език) до цар Фердинанд Арпад Деген изказва мнението си за българския учен и определя ролята му за развитието на родната ботаника по следния начин: „В лицето на господин учителя Урумов височайшият Ви избор е попаднал на такъв достоен човек, който с досегашната си научна дейност, но също и с проявеното по време на личните ни срещи дълбоко въодушевление показва, че е най-подходящ за задачата, с която Ваше Величество го е упълномощил. Ако успеете да назначите към него още няколко млади сили, милеещи по същия начин за

³⁴ Срв. Стефанов, Б. Исторически преглед на ..., 61-112; Станев, Ст. Малко познати имена от българската ботаника. С, 2001.

³⁵ МТТМ–ТТГу, Писмо от Арпад Деген до цар Фердинанд. Чернова.

³⁶ Станев, Ст. Малко познати ..., 164-165.

³⁷ Jávorka S. Degen Árpád emlékezete. Вр., 1943, р. 1.

³⁸ Впоследствие хербарият на Арпад Деген се превръща в най-големия частен хербарий в Европа.

³⁹ Lengyel G. Degen Árpád emlékezete. – Bot. Közl., 1936, № 1-3, 19-20.

⁴⁰ Davidoff, B. Plantae novae Bulgaricae. – М. Bot. Lapok, 1905, Vol. IV, 27-30; Urumoff, I. Centaureae novae Bulgaricae. – М. Bot. Lapok, 1907, Vol. VI, 165-166.

⁴¹ МТТМ–ТТГу, Кореспонденция на Арпад Деген с Иван Урумов, 29.10.1913. – 12.03.1933.

красивия растителен свят, и да го снабдите с необходимата специализирана литература, новият хербарий със сигурност ще се развие бързо и ще се превърне в център на ботаническите изследвания на Балканския полуостров⁴². Писмото на Арпад Деген до цар Фердинанд, макар и бегло, очертава ролята на унгарския учен в създаването на първия български хербарий, в което Деген (както сам той казва) влага всичките си познания и международен опит. Там А. Деген изтъква, че е споделил с Иван Урумов впечатленията си от подобни флористични сбирки, придобити през многобройните му пътувания в чужбина, и му е представил различните възможности за уреждането на българската сбирка. Съобразно със залата, където ще бъде разположен хербарият у нас, двамата учени подбират най-подходящите съоръжения и изработват специален проект.

Този проект те излагат под формата на „Меморандум за организирането на хербарий в частния музей на Негово Величество в София“⁴³. Запазена е чернова на този ръкопис на немски език в обем от 20 листа, която е излязла изпод перото на Арпад Деген, който се е подписал като директор на Опитната станция по семенни култури в Будапеща и частен доцент в Будапещенския университет, но е написана от името на двамата учени; нанесени са множество поправки. Той съдържа техните идеи в шест точки: I. Обхват на сбирката (изложен систематично по видове и географски райони); II. Препариране на гъбите; III. Излагане и организиране на хербария (като книга); A. Хартия и формат; B. Пространството оформление на картоните; B. Витрини за излагане; IV. Консервиране на хербария; V. Научно-техническа обработка на хербария; VI. Регламент. Целта на разработения в големи подробности с изключителна прецизност и вещина проект е чрез този хербарий в България да се създаде център за ботанически изследвания на Балканите, а „в областта на ботаниката българската нация да си извоюва водеща роля“⁴⁴. Въпросният ботанически отдел е открит осем години по-късно (през 1919 г.) след Първата световна война и абдикацията на Фердинанд в полза на сина му – цар Борис III. Убедил се, че не може да създаде предвиджания от него хербарий, Иван Урумов предлага на музея да откупи личния му хербарий, който е изклю-

чително богат и съдържа всички известни дотогава у нас растителни видове⁴⁵.

Писмените извори от Научната сбирка на Унгарския природонаучен музей, които предстои да представим в следващите редове, документират двустранните връзки между български и унгарски учени – ботаници и зоолози от началото на XX в., като основната им форма на проявление е установяването и регистрирането на видовия състав на българската флора и фауна и съответно съвместно и взаимно популяризиране на научните резултати, обогатяване на българските сбирки на музея. Както ще видим, разменените между тях писма разкриват механизма на научния обмен – в продължение на няколко десетилетия българските учени изпращат на унгарските си колеги съмнителни или трудни за определяне растения и насекоми (които обикновено са придружавани от списъци със съответната номерация на отделните екземпляри), за да бъдат потвърдени или пък ревизирани. В повечето случаи от българска страна се изпращат дубликати, които впоследствие остават в Будапеща за попълване на природонаучните сбирки на музея. Много от новооткритите видове са обнародвани в унгарски списания от български учени или пък с тяхно съгласие – от унгарските им колеги. Благодарение на това сътрудничество в публикациите са разработени с голяма точност и най-трудните за систематизиране родове в българската флора и фауна. Тези съвместни творчески усилия намират отражение в наименованията на десетки растения и насекоми.

Кореспонденция на Димитър Йоакимов с Геза Хорват и Ерньо Чики

Кореспонденцията между зоолозите Димитър Йоакимов и Геза Хорват⁴⁶ – основатели на ентомологията в България и Унгария датира от първата четвърт на XX в. По това време Геза Хорват ръководи Зоологическия отдел в Унгарския национален музей, но „българска връзка“ поддържа още от 80-те години на XIX в., когато организира в Унгария Националната опитна станция по филоксерата. През 1884 г. австро-унгарският консул във Видин му съобщава за наличието на филоксерата у нас и му изпраща за изследване лозови корени; върху тях Хорват открива непознат дотогава

⁴² МТТМ–ТТГу. Писмо от Арпад Деген до цар Фердинанд, 30.11.1911.

⁴³ МТТМ–ТТГу. Memorandum zur Errichtung eines Herbarium Privat Museum Seind Majerstat zu Sofia von Dr. Arpad von Degen, Director den R. ung. Samenten-kulturstaten, Privatdocenten a.s.ung. Universität in Bp. und Prof. Ivan K. Urumov (Sofia).

⁴⁴ МТТМ–ТТГу. Писмо от Арпад Деген до цар Фердинанд, 30.11.1911.

⁴⁵ Станев, Ст. Малко познати ..., 166.

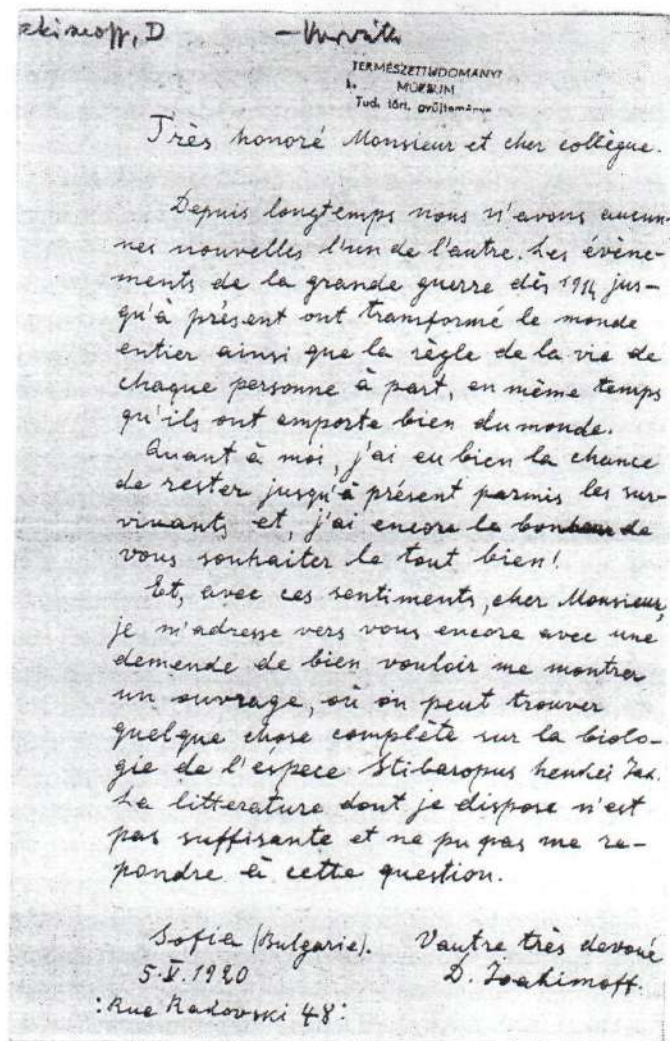
⁴⁶ Геза Хорват (1847–1937) – унгарски зоолог, лекар, основател на Унгарското ентомологическо дружество.

в науката вид акар, който нарича на свое име *Bdella Horváth*⁴⁷.

Самата кореспондентска връзка е документирана в 15 писма на Димитър Йоакимов до Геза Хорват от периода 24 септември 1902 г. – 5 май 1920 г., които се съхраняват във фонда на Геза Хорват в Научната сбирка на Музея. Водена е на френски език, редовно – до 1910 г., след което е запазено само едно писмо от 1920 г. Писмата са с обем една-две малки ръкописни страници и са от чисто научно естество; съдържанието им се отнася до определянето на различни видове насекоми, главно хемиптери.

По времето, когато поддържа връзки с Геза Хорват, Димитър Йоакимов е асистент по зоология във Физико-математическия факултет на Софийския университет и изучава бръмбарите и полутвърдокрилите насекоми. През 1915 г. излиза значимият му труд „Материали за изучаване на ентомологичната фауна в България. Hemiptera“. За реализирането му немалка роля има и унгарският учен, когото Димитър Йоакимов с право счита за свой учител и чиито указания му служат като „пътеводител на учител за ученик“⁴⁸. Тогава Геза Хорват е вече утвърден, световноизвестен специалист по хемиптери. Като директор на Зоологическия отдел в Унгарския национален музей (1901–1924 г.) той създава първата и най-голяма за времето си сбирка от тези насекоми⁴⁹. А две от ранните му работи са посветени на хемиптерната фауна в България⁵⁰. Димитър Йоакимов получава от унгарския си колега най-новата за времето специализирана литература – конкретно каталози за хемиптерната фауна и за вида *Stibaropus henkei*. Освен това той изпраща на Геза Хорват за определяне или проверка различни видове насекоми, главно хемиптери. В разменените между тях писма са споменати *Tingidae* (1902), *Physato-cheila dumetorum* (1905), *Phyllontrocheila tastacea* (1906), *Salda elegantula*, *Flori et Deltocephalis* (1908), *Phylus brevicera* (1909). Две от писмата дават представа за количеството на пратките: 25 вида различни хемиптери само за април 1906 г. и 60 – в края на януари 1908 г.

Инцидентна научна връзка на Д. Йоакимов с видния унгарски зоолог Ерньо Чики⁵¹ разкрива едно негово писмо на френски език от 21 януари 1908 г.⁵². Той се обръща към Е. Чики за определяне на няколко екземпляра колеоптери. Ерньо Чики е специалист в тази област и по това време повече от десетилетие отговаря за музейната сбирка от колеоптери⁵³.

Писмо от Димитър Йоакимов до Геза Хорват от 5.05.1920 г.
(Унгарски природонаучен музей)

⁴⁷ Horváth G. Egy bolgárországi szőlőtökén talált állatok [Животни, открити върху един лозов корен от България]. – Rovartani Lapok, 1885, № 2, 148–149.

⁴⁸ МТТМ–ТТГУ, Писмо от Димитър Йоакимов до Геза Хорват, 13.11.1909.

⁴⁹ Csiki E. Horváth Géza emlékezete. Вр., 1944, р. 9.

⁵⁰ Вж. бел. № 38 р.

⁵¹ Ерньо Чики (1875–1954) – унгарски ентомолог, работи в Зоологическия отдел на Унгарския национален музей от 1897 г., негов директор от 1920 до 1933 г. Изучава морфологията на бръмбарите.

⁵² МТТМ–ТТГУ, Писмо от Димитър Йоакимов до Ерньо Чики, 21.01.1908.

⁵³ Ерньо Чики поема отговорността за музейната сбирка от колеоптери през 1895 г. след смъртта на Янош Фривалдски (Székessy V., Csiki E. – Rovartani Közl., 1954, № 1, р. 5).

Кореспонденция на Иван Буреш с Ерньо Чики, Геза Хорват, Нандор Филарски, Лайош Биро и Арпад Деген

В областта на зоологията документите в будапещенския Природонаучен музей разкриват активните и многолики научни връзки с Унгария на директора на Царските природонаучни институти в София Иван Буреш. През пролетта на 1924 г. той също се обръща към Ерньо Чики с въпроси относно колеоптерната фауна⁵⁴. Междувременно самият Ерньо Чики набира теренен опит и върху балканската фауна: през 1916–1918 г. той многократно извършва събирателска дейност в Босна, Далмация и Албания като участник в експедициите, организирани от Балканския комитет при Унгарската академия на науките⁵⁵. В писмото си Иван Буреш съобщава, че от две години се занимава с пещерната фауна. През 1923 г. той открива във Враца нов вид пещерна колеоптера, която нарича *Pheggomisetes Buresch*. Първите сведения са дадени през 1879 г. от Янош Фривалдски в статията му „*Coleoptera nova ad Eduardo Merki in M. Balkan Inventa*“⁵⁶, която тогава все още не е позната за българските ентомолози. Иван Буреш споменава, че е чел някои работи на Имре и Янош Фривалдски и на Геза Хорват, но би желал да получи и споменатата статия, както и нещо писано по тези въпроси от Ерньо Чики за „ентомологичната библиотека на България“. В замяна той предлага да предостави три екземпляра от *Pheggomisetes Buresch* за будапещенската музейна сбирка.

През септември 1927 г. Иван Буреш е поканен да вземе участие в X международен конгрес по зоология в Будапеща, чиито главен организатор е Геза Хорват. На конгреса в Будапеща Буреш се запознава и с унгарския зоолог и пътешественик Лайош Биро⁵⁷, на когото веднага изпраща за определяне екземпляри *Ichneumoniden* от вида *Ambyletes* със следните разяснения: „У нас и във Франция те много често могат да бъдат открити в пещерите, особено през есента. Във Франция видовете *Ambyletes amatoris* Müll. и *Ambyletes*

quadripunetoris Müll. са познати като живеещи в пещерите *Ichneumoniden*. Някои подобни *Ichneumoniden* открих и по високите планини, под камъни и под влажен мъх и разположени много нагъсто. Какво нравят тези видове в пещерите и под камъните? Защо се събират винаги по много? Най-учтиво Ви моля г-н д-р Биро, пишете ми нещо за тях и за тяхната биология и къде бих могъл да прочета нещо“⁵⁸. Друго писмо на Иван Буреш до Лайош Биро, датирано три години по-късно и само няколко месеца преди смъртта на унгарския учен, свидетелства, че вече възрастният Биро не е определил „животинките“⁵⁹. Всъщност това е единственият засега документиран случай, в който Буреш се обръща към унгарски колега за определяне на свой материал. Неговата кореспонденция с унгарските му колеги показва, че той, в качеството си на директор на Царските природонаучни институти, често изпраща за ревизия в Унгария материали на свои колеги – в случая става дума за пет пакета микромикоти (гъби), които са подбрани от Иван Урумов. Самият Нандор Филарски има определени интереси в тази област; от години събира и изучава гъбите, но публикува малко по тези въпроси (той е известен предимно с изследванията си върху водораслите и цветните растения)⁶⁰.

Тази посредническа дейност на Иван Буреш между българските и унгарските учени-естественици като директор на Царския естествено-исторически музей потвърждават и запазените осем писма от кореспонденцията му с Арпад Деген от 1927 г. до 1933 г.⁶¹ Тяхната информация разкрива следните няколко основни тематични аспекта:

- Иван Буреш няколко пъти изпраща пакети сушени рози, събрани от Урумов, за да бъдат определени и описани. Те са обработвани от самия Деген, който проявява особен интерес към гъбите по тях. Част от пратките са дубликати и остават за сбирките на музея в Будапеща.
- През май 1928 г. Иван Буреш изпраща на Арпад Деген снимка на гъба върху орхидея, намерена през 1926 г. от цар Борис III в района на Бачков-

⁵⁴ МТТМ–ТТГу, Писмо от Иван Буреш до Ерньо Чики, 1924.

⁵⁵ Székessy V., Csiki E..., p. 6.

⁵⁶ Természetráji füzetek, 1879, 230-240.

⁵⁷ Лайош Биро (1856–1931) – унгарски ентомолог и пътешественик. През 1895–1900 г. осъществява научна експедиция в Нова Гвинея, от която се завръща с голяма ентомологическа и етнографска сбирка. След това пътешества из Гърция (1906 г.) и България (1928 г.).

⁵⁸ МТТМ, ТТГу, Писмо от Иван Буреш до Лайош Биро, 3.10.1927.

⁵⁹ МТТМ, ТТГу, Писмо от Иван Буреш до Лайош Биро, 25.03.1931.

⁶⁰ Noesz G. Filarszky Nándor emlékezete. – Botanikai Közi., 1943, № 3-4, p. 159.

⁶¹ МТТМ, ТТГу, Кореспонденция на Иван Буреш с Арпад Деген. Запазени са осем писма (5 чернови на А. Деген, 3 ориг. писма на Ив. Буреш), 18.11.1927 – 8.04.1933.

DIRECTION
DES NATUREHISTORISCHEN MUSEUMS,
DER ENTOMOLOGISCHEN STATION UND BIBLIOTHEK
SEINER MAJESTÄT DES KÖNIGS
DER BULGAREN.

№ 213

Sofia, den 15. 5. 1928

Herrn Hofrat Arpad von Degen
Budapest VI /Hungaria/
Universität Vilma kiralyóné ut. 26.

Hochverehrter Herr Hofrat,

Anbei erlaube ich mir Ihnen die Photographie einer Pflanze zu senden die Seiner Majestät König Boris von Bulgarien im Jahre 1926 beim Bačkovo-Kloster im Rhodope Gebirge gefunden hat und die hier als eine Kreuzung von *Orchis purpurea* mit *Orchis simia* bestimmt wurde. Im allerhöchstem Auftrage soll ich nun die ergebenste Anfrage an Sie, Hochverehrter Herr Hofrat stellen, ob diese Bestimmung richtig ist.

Zugleich teile Ihnen höflichst mit, dass ich über Anregung des Herrn Professor Urumoffs mit heutiger Post drei Packete mit getrockneten Rosen aus Bulgarien an Ihre werthe Adresse, behufs gefälliger Bestimmung abgehen lasse.

Die Photographie der Orchis bitte ich Sie, zu behalten, ebenso da was Ihnen von den Rosen wünschenswert erscheint, das andere erbitte mit der Bestimmung retour.

Im Voraus für Ihre Bemühung herzlichst dankend zeichne ich

Mit ganz besonderer Hochachtung und Wertschätzung

Ihr ganz ergebenster:

I. Bursh

Director des K. Naturhistorischen Museums in Sofia-Palais.

prof. Dr. Bursh
Rend. 1928
1. Band

rot 1/12

Rend. 1928
Waldsch. 1928
anpart. 1928
1. Band

Писмо от Иван Буреш до Арпад Деген от 15.05.1928 г. (Унгарски природонаучен музей)

ския манастир, с молба да бъде проверено нейното определяне като *Orchis purpurea* или *Orchis simia*. След като я сравнява с екземпляри от своя хербарий, Арпад Деген представя подробен анализ на наблюденията си, без да се ангажира, че в дадения случай със сигурност става дума за *Orchis purpurea*.

- През 1933 г. Иван Буреш изпраща на Арпад Деген за определяне гъби, събирани от ботаника-ентомолог Александър Дряновски в Югозападна България. Тогава А. Деген изготвя списък с двадесет вида гъби.

Кореспонденция на Арпад Деген със Стефан Петков, Даки Йорданов и Иван Урумов

Арпад Деген, който дълги години (от 1896 г. до смъртта си през 1934 г.) е директор на Семеконтролната станция в Будапеща, поддържа лични кореспондентски връзки с повечето български ботаници, чиито растителни видове определя. За някои от тях няма запазени документални свидетелства, а за съществуването им знаем само от съвместни публикации или просто от названията на съобщените нови растения, носещи имената на тези, които са ги определили. Кореспондентската връзка на Арпад Деген с Николай Стоянов, Борис Стефанов, Александър Дряновски, Иван Нейчев не е документирана⁶², а за творческите му взаимоотношения с работещия върху водораслова, мъхова и висша флора Стефан Петков и със създателя на първите български селекционни сортове агронома Иван Иванов са запазени съвсем оскъдни документални свидетелства⁶³. Две чернови на писма на А. Деген от 1929–1930 г. свидетелстват за това, че той е определил за ботаника в Централния земеделски изпитателен институт Даки Йорданов гъбите *Corex intermedia* Good. (*C. disiiicha* Lam. et DC.) forma minor Peterm., *Linaria sqfiana* Velen. и *Bromus vestitus* Schrad. (*B. velutinus* Nacca et Balb., *B. patulus* V. *velutinus* Koch., *B. Chiapporianus* Dr. Not., *B. japonicus* V. *velutinus* A. et G.)⁶⁴; унгарският учен изтъква като тяхна характерна особеност стадияте на омъхняването им.

Най-плодотворна и продължителна творческа връзка (от 1913 до 1933 г.)⁶⁵ обаче Арпад Деген поддържа с учителя-ботаник, директор на Софийската девическа гимназия, Иван Урумов. Писмата между двамата изтъкнати представители на унгарската и българската ботаническа наука разкриват също и дълбокото им лично приятелство.

Информацията от разменените между двамата учени писма е относно определянето на различни видове мащерка (*Thymus*), роза (*Rosa*) и мента (*Mentha*) и гъбите по тях. През 1922 г. Деген идентифицира в пратка на Урумов 17 вида мащерка, открити от Имре Фривалдс-

ки и Янош Вагнер в района на Станимака (Асеновград), Кюстендил, Трън, Земен, Булаир (Варненско), София, Витоша. Люлин. През лятото на 1927 г. Урумов събира „изключително рози“, „много богат материал“ – както сам той казва, който изпраща за определяне на Деген (1927–1928). През 1932–1933 г. Деген работи върху мента и рози на Урумов, както и върху „по-голяма пратка“ от рози от музея в София; част от розите Деген изпраща за уточняване на приятеля си К. Траутман. Едновременно с новодошлите екземпляри Арпад Деген обработва и други рози, произхождащи от България, които се намират в хербариите на Янош Вагнер, Шнайдер и Шандор Яворка. Той публикува частично научните резултати от своите изследвания върху розите в няколко статии, но възнамерява също да направи обобщение в специално издание – едно „обзорно представяне на българските рози от Унгарската академия“⁶⁶, проект, който не успява да осъществи поради смъртта му през 1934 г. От кореспонденцията на Деген и Урумов не получаваме почти никакви подробности за определянето на гъбите по съответните пратки от мащерка, роза и мента. Само за 1913 г. е известно, че са идентифицирани видовете *Hypsectutn procumtum* L., *Peucedanum degapodides*, *Stellarda nudra* Rah. *apetala* Fat.⁶⁷. Практическата работа на Арпад Деген върху определянето на видовия състав на българската флора (в частност върху пратките на Иван Урумов, Николай Стоянов и Александър Дряновски) намира широко отражение в поредицата „*Megjegyzések néhány keleti növényfajról*“ [„Бележки върху някои източни растителни видове“], която той списва в продължение на три десетилетия на страниците на „*agyar Botanikai Lapok*“. Своите открития и критични бележки върху българската флора Деген излага в повече от двайсет статии⁶⁸ (от общо 111), публикувани от 1911 до 1934 г. Съвместните българо-унгарски творчески усилия са отразени в названията на обнародваните там нови растителни видове, подвидове, вариетети и форми.

⁶² Lengyel G. Degen Á., 32; Станев, Ст. Малко познати, 107-108, 124-126.

⁶³ МТТМ–ТТГу, Писмо от Стефан Петков до Арпад Деген, 3.02.1914; Писмо от Иван Иванов до Арпад Деген, 19.08.1930.

⁶⁴ МТТМ–ТТГу, Писма от Арпад Деген до Даки Йорданов. Две писма от 10.01.1929, 16.10.1930.

⁶⁵ МТТМ–ТТГу, Кореспонденция на Арпад Деген с Иван Урумов. Седем писма (шест – от Арпад Деген и едно – от Иван Урумов) от периода 29.10.1913 – 2.03.1933.

⁶⁶ МТТМ–ТТГу, Писмо от Арпад Деген до Иван Урумов, 12.03.1933.

⁶⁷ МТТМ–ТТГу, Писмо от Арпад Деген до Иван Урумов, 29.10.1913.

⁶⁸ Degen Á. Megjegyzések néhány keleti növényfajról. – M. Bot. Lapok, X, 1911, 108-115; XI, 1912, 2; XIX, 1920, 15-23; XXVII, 1928, 67-69; XXXIII, 1933, 64-71, 145-152; XXXIII, 1934, 69-76.

Кореспонденция на Иван Урумов с Нандор Филарски и Шандор Яворка

От българските ботаници най-трайни творчески връзки с унгарските учени поддържа Иван Урумов. И това е съвсем естествено, като се има предвид, че в изследователската си работа Урумов обръща специално внимание на видове от полиморфиите и трудни за определяне родове като *Rosa*, *Mentha*, *Thymus*, *Centaurea*, *Hieracium*, *Rubus* – интерес, твърде необичаен за българските флористи. Той вижда невъзможността за

напълно самостоятелна изследователска работа при тогавашните условия на основополагане в българската ботаника и се обръща за съдействие към известни европейски специалисти⁶⁹. За голямата точност, с която са определяни неговите растения, допринасят и много от най-добрите познавачи на балканската флора в Унгария – освен с Арпад Деген, Иван Урумов поддържа тесни връзки и с Янош Вагнер, Золтан Сабо⁷⁰, Йе-ньо Халачи, Шандор Яворка⁷¹. До Нандор Филарски⁷² кратките и делови писма на видния български ботаник са адресирани като до директор на Ботаническия

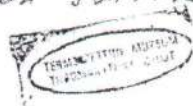
ДИРЕКТОРЪТ
на
СОФ. ДЪВЧИЕСКА ГИМНАЗИЯ
г. София.

Sofia 10.V 1918

Sehr geehrter Herr,

Per mein Sohn sende ich Ihnen 6 Pakette mit Pflanzen, gesammelt in neuen bulgarischen Ländern. Ich versprach dem Herrn Prof. J. Wagner mein *Centaurea* ihm zu bestimmen übersenden, darum ich bitte sie die Güte zu haben die *Centaurea* ihm zu bestimmen übergeben.

Ich besitze noch einige hundert Pflanzenarten, welche beim Gelegenheit werde ich sie Ihnen schicken.

Nach bestimmen meine Pflanzen, werde ich uns die Resultate bitten.

Hochachtungsvoll
in gedenken

Prof. Uramoff

Писмо от Иван Урумов до Нандор Филарски, 10.05.1918 г. (Унгарски природонаучен музей)

⁶⁹ Стоянов, Н., Иван К. Урумов. По случай навършването на 80-годишната му възраст. С., 1937.

⁷⁰ Золтан Сабо (1882–1944) – унгарски ботаник, специалист по растителна география и генетика и преподавател в катедрата по ботаника при Будапещенския университет.

⁷¹ Шандор Яворка (1883–1961) – унгарски ботаник, геоботаник. От 1905 г. работи в Ботаническия отдел на Унгарския национален музей. През 1919 г. и от 1934 г. до пенсионирането си през 1940 г. е директор на този отдел. Голям познавач на карпатската и балканската флора. Многократно осъществява експедиции на Балканите. МТТМ–ТТГу, Писма (3) от Иван Урумов до Шандор Яворка. 26.02.1915 – 28.11.1921.

⁷² МТТМ–ТТГу, Кореспонденция на Нандор Филарски с Иван Урумов. Десет писма (осем от Иван Урумов, едно от сина му Янко Урумов, едно от Нандор Филарски), 10.15.1918 – 14.09.1927.

отдел на Унгарския национален музей, което ще рече, че Филарски получавал растенията и ги разпределял за ревизия сред колегите си⁷³. Иван Урумов изпраща в Будапеща за определяне гъби – в средата на 1918 г. (2000 екземпляра, събирани в „новите български земи“)⁷⁴, през 1922 г.⁷⁵ и през юни и септември 1927 г.⁷⁶ съответно пет и четири пакета (последните, събирани по време на ботаническата му експедиция през май с.г. в Карловския Балкан), и метличина през 1918 г.⁷⁷. Повечето от гъбите са определяни от сътрудника на Ботаническия отдел Шандор Яворка, метличините – от Янош Вагнер, който в продължение на две десетилетия работи върху този род. Освен гъби Шандор Яворка определя за Урумов и други растения, събирани в средата на второто десетилетие на ХХ в. в Югозападна България и Източна Тракия⁷⁸, а през октомври 1921 г. дава специални уточнения за вече определените от Урумов *Aristolochia hirta*, *Tritillaria minor* и *Geranium rotundifolium* var. *eglandilosa*, *Cicharium Inlibus*⁷⁹.

Творческото общуване на Иван Урумов с унгарските учени не се ограничава само до практическа работа по определянето на растителни видове, а и до обнародване на получените резултати. В резултат от сътрудничеството си с унгарските ботаници той пише серия от статии, съдържащи флористични и систематични данни върху „Българските мащерки“ (1926), „българските рози“ (1934); някои от материалите използват в 16-те си „Приноса към българската флора“, намерили място в изданията на БАН. С негово съгласие през 1918 г. Ш. Яворка публикува някои от новите

растения в „*Magyar Botanikai Lapok*“⁸⁰. Самият Урумов целенасочено подава информация на Арпад Деген, за да обнародва открити от него нови видове, форми и пр. в унгарски специализирани издания. Урумов също публикува резултати от съвместната работа с унгарските си колеги – от 1907 до 1926 г. в „*Magyar Botanikai Lapok*“ излизат седем негови статии⁸¹. А през пролетта на 1927 г. е помолен от Арпад Деген да напише нещо върху българската флора за юбилейната книжка на списанието⁸².

Кореспонденция по научната експедиция на Лайош Биро в България

В Научния архив на Унгарския природонаучен музей се съхраняват няколко писма, които хвърлят светлина върху експедицията на големия унгарски пътешественик, зоолог и етнограф Лайош Биро в България през лятото на 1928 г. В родината си той е широко популярен със своето пътуване до Нова Гвинея, където в продължение на седем години събира етнографски и зоологически материали; известност му носи и книгата „*Levelek két világrészről*“ [„Писма от два континента“]⁸³. След Нова Гвинея, Тунис, Гърция и Мала Азия Лайош Биро прави последното си научно пътешествие на 72-годишна възраст в България с мисълта да докаже, че все още има сили да се върне в Нова Гвинея – желание, което го съпътства през целия му живот⁸⁴. „Това беше пробно пътуване – да се провери физически и душевно“, така определя той крайната си цел в статията „*Bulgáriai utazásom be nem vallott*“

⁷³ Преписката на Иван Урумов с Нандор Филарски хвърля допълнителна светлина върху начина, по който пратките с крехкото и деликатно съдържание достигат до Будапеща. Поради несигурността на пощенските услуги в годините след Първата световна война някои от тях са доставяни от сипа на Урумов, който тогава е студент в Дрезденския университет и на път за Дрезден спира в Будапеща. Понякога Урумов ползва куриерската служба на Унгарската легация в София.

⁷⁴ МТТМ–ТТГу, Писмо от Иван Урумов до Нандор Филарски, 10.05.1918.

⁷⁵ МТТМ–ТТГу, Писмо от Иван Урумов до Нандор Филарски, 6.02.1922.

⁷⁶ МТТМ–ТТГу, Писма от Иван Урумов до Нандор Филарски, 20.06.1927, 14.09.1927.

⁷⁷ МТТМ–ТТГу, Писмо от Иван Урумов до Нандор Филарски, 10.05.1918.

⁷⁸ МТТМ–ТТГу, Писмо от Иван Урумов до Шандор Яворка, 26.02.1915.

⁷⁹ МТТМ–ТТГу, Писмо от Иван Урумов до Шандор Яворка, 20.10.1921.

⁸⁰ *Jávorka S. Addimenla nonnulla ad floram Bulgaricura.* – М. Bot. Lapok, XVII, 1918, p. 69.

⁸¹ *Urumoff, I. Centaureae novae Bulgaricae.* – М. Bot. Lapok, VI, 1907, 165-166; *Novitäten aus des Flora von Bulgáriaié.* – М. Bot. Lapok, X, 1911, 65-66; *Beiträge zur Flora von Bulgarien.* – М. Bot. Lapok, XII, 1913, 212-222; *Hierarcia nove bulgaricae additis Centaurcis nonnullis novis, alii Sque.* – М. Bot. Lapok, XIII, 1914, 184-189; *Neue und seltene Pflanzen Bulgariens.* – М. Bot. Lapok, XIX, 1920, 33-40; *Plantae bulgaricae, nonnullae novae ac rariores.* – М. Bot. Lapok, XXV 1926, 100-103; *Thymi bulgarici.* – М. Bot. Lapok, XXV, 1926, 227-229.

⁸² МТТМ–ТТГу, Писмо от Иван Урумов до Нандор Филарски, 26.06.1927.

⁸³ По време на пребиваването си в Нова Гвинея под формата на писма Лайош Биро разказва за живота и дейността си там; публикувани са в „*Természettudományi Közlöny*“ [„Природонаучен бюлетин“]. Те имат такъв неповторим литературен успех, че по-късно са издадени в самостоятелен том – *Hét év Új-Guineában. Levelek két világrészről.* Вр., 1923.

⁸⁴ *Sziády Z. Bíró Lajos.* – *Természettud. Közö.*, 1936, 1-15; *Petur, L. Egy személyes expedíció. Bíró Lajos élete.* Вр., 1963, 224-225; *Benedek Z. A Szilágyságtól Új-Guineáig.* Bucarest, 1979, p. 149.

⁸⁵ Цитирано по: *Petur, Egy személyes ...*, 224-225.

célja“ [„Несподелената цел на пътешествието ми из България“]⁸⁵.

Подробности за целите, времетраенето и маршрута на това научно пътуване и за съдействието, оказано от българска страна, разкриват няколко писма на немски език от кореспонденцията на Лайош Биро с Иван Буреш, както и писма, разменени между директора на Зоологическия отдел Ерньо Чики, от една страна, и главния директор на Унгарския национален музей и директора на Природонаучния музей в София Иван Буреш, от друга. Според официалната преписка от март 1928 г. Унгарският национален музей отпуска за неговото осъществяване сумата от 600 пенгьо⁸⁶; перо – финансова помощ за научни изследвания; като полза за музея се изтъква обогатяването на музейната сбирка и постигането на положителни научни резултати. В писмото, с което кустосът Лайош Биро уведомява Иван Буреш за предстоящото си пътуване⁸⁷, са изтъкнати следните намерения относно изследователската му работа у нас: ще събира Нумеропрети за сбирката на Унгарския природонаучен музей; част от Lepidopterite и Coleopterite-те ще останат в софийския музей, където ще бъдат в „добри ръце“. Лайош Биро иска да остане през целия сезон – от средата на април до края на септември, за да проучи местната фауна през пролетта и есента. В маршрута се той включва долината на Марица, южните склонове на Балкана и Черноморското крайбрежие. От писмото на Ерньо Чики узнаваме, че Лайош Биро ще осъществи експедицията заедно със своя колега зоолога Золтан Силади и че Иван Буреш е трябвало да издейства за унгарските учени свободна карта за пътуване из страната⁸⁸.

Подробното писмо на Лайош Биро до своя приятел и пряк началник Е. Чики от 4 август с клеймо от Кюстендил разкрива в детайли как е протекъл първият месец от дейността му в България. Двамата пребивават в България от края на юни до началото на септември. През юли Биро и Силади събират материали в Източна България (района на Малкия Балкан)⁸⁹. С помощта на Геза Фехер Лайош Биро и Золтан Силади отсядат в с. Кюлевча, а унгарският археолог им показва

историческите забележителности на Мадара. „Поради сухия си и скалист характер в ентомологично отношение районът на Мадара и Кюлевча (Варн.) за друг не биха представлявали интерес, но за мен бе добър заради Xerophilachalcidae. Главната ми причина да остана обаче е, че откакто Фехер е разчел скалните надписи на хан Крум⁹⁰, за българите Мадара се е превърнало в място за национално поклонение ... И така, останах, за да събера за българите ентомологични материали от това историческо място. ... Макар и да не са отлични, ентомологичните резултати ме задоволяват“⁹¹, споделя в писмото си Лайош Биро.

Що се отнася до следващите спирки от маршрута на Лайош Биро и Золтан Силади, узнаваме, че на 30 юли Геза Фехер ги завежда до София, където посещават Унгарското дружество, запознават се с директора на Ентомологичната станция в София Пенчо Дренски и разглеждат царската колекция от пеперуди и колеоптери. След това Лайош Биро отива за един ден до Варна заедно със сестра си Ержебет, която го придружава по време на цялото пътешествие, за да се грижи за домакинството. По съвет на Геза Фехер на 1 август Лайош Биро и Золтан Силади заминават за Кюстендил, където със съдействието на неговия приятел кмета на града те се установяват за по-дълго време „сред дърветата в малка къщичка в турски стил“. От Кюстендил на 9 август Лайош Биро изпраща писмо до Ентомологичната станция в Будапеща⁹². Поводът е *Coccus pruni* – паразити, които унищожават местните сливови дървета. Лайош Биро открива причинителя на болестта по сливовите дървета и иска от колегите си подробни сведения за него от специализираната литература. Той има намерение да изследва там, на място точно кой вид паразити на *Coccus pruni* причинява болестта. По този повод Биро пише на Пенчо Дренски с молба да му съдейства за разрешение да посети сливовите градини⁹³. Поради отсъствието на Дренски отговор изпраща Иван Буреш,⁹⁴ като го насочва към Александър Дряновски (който единствен по онова време се занимава с насекомите в Кюстендилско) и към тамошната Земеделска подвижна катедра. „Като вредители по сливата са поз-

⁸⁶ МТТМ–ТТГу, Писмо от Ерньо Чики до главния директор на Унгарския национален музей, 22–24.03.1928.

⁸⁷ МТТМ–ТТГу, Писмо на Лайош Биро до Иван Буреш. Чернова, Б.д. [март 1928].

⁸⁸ МТТМ–ТТГу, Писмо от Ерньо Чики до Иван Буреш, 19.06.1928.

⁸⁹ МТТМ–ТТГу, Писмо от Лайош Биро до Ерньо Чики, Кюстендил, 4.08.1928.

⁹⁰ Геза Фехер поддържа тезата, че Мадарският конник е изсечен в памет на хан Крум по времето на хан Омуртаг.

⁹¹ МТТМ–ТТГу, Писмо от Лайош Биро до Ерньо Чики, Кюстендил, 4.08.1928.

⁹² МТТМ, ТТГу, Писмо от Лайош Биро до Ентомологичната станция в Будапеща. Кюстендил, 9.08.1928.

⁹³ МТТМ, ТТГу, Писмо от Иван Буреш до Лайош Биро, 15.08.1928.

⁹⁴ Пак там.

нати *Erisoma lanigerum*, Coccidea, Acaridea и Iridae. Не е известно дали тези насекоми са паразити⁹⁵. Така обобщава Буреш състоянието на този проблем у нас по онова време.

Последните сведения за експедицията на Лайош Биро откриваме върху картичка до братовчед му Йозеф Вираг от 2 септември с клеймо все още от Кюстендил. Там той съобщава, че нейните членове се изкачват по-високо: „Пребродих всички области на Осоговската планина, слизайки от височина 2400 m до височина 1600 m. Сега отиваме по-нависоко, в Рила планина, чиято надвишаваща 2400 m част ще бъде достъпна за мен“, пише Л. Биро върху картичка до един свой братовчед⁹⁶. Останалото научаваме от споменатата статия, където Биро обобщава положителните резултати в личен план по следния начин: „Правех големи екскурзии, накрая в Рила – тръгнах от манастирската си килия на 1000 m височина, за да изкача високия 2000 m връх и успях да се върна още същия ден. Дробовете, сърцето, стомаха, краката се справят, макар и не така бързо както преди. Събирателската работа на природоизпитателите не може да се прави тичешком; нужно е да се пребивава продължително на едно място, защото проблемът е не в самото събиране на материалите, а в тяхното консервиране и опаковане. Единствената ми беда е неверието в липсата на опит у другите... Ако можех още веднъж да стигна до света на тропиците!

Многократното ми предимство пред по-младите е в това, че съм отличен събирач, с такава практика и с толкова познания за събираните материали, с които по-млад човек може да се сдобие само в продължение на много години. И там [в Нова Гвинея] бих правил същото, каквото у дома – ще събирам материали за Националния музей...“⁹⁷. Мечтата на Лайош Биро не се осъществява. Той умира три години по-късно, като оставя след себе си сбирка от 6000 етнографски предмета и колекция от мравки и бръмбари-джуджета с изключителна значимост.

Личната и официалната кореспонденция между български и унгарски ботаници и зоолози, между Унгарския природонаучен музей и Царските природонаучни институти в София, отложена в Музея в Будапеща през XIX и първата половина на XX в. и съхраняваща се в неговата Научна сбирка, свидетелстват за приноса на унгарските биолози в определянето на видовия състав на флората и фауната в България и за прякото влияние на тяхната творческа дейност върху развитието на ботаниката и зоологията у нас. От своя страна основоположниците на естествените науки в България полагат усилия да подпомогнат унгарските си колеги в изследователската работа и на свой ред допринасят съществено за обогатяването на сбирката от растения и насекоми в Унгарския природонаучен музей с образци, илюстриращи биоразнообразието на България.

⁹⁵ Пак там.

⁹⁶ МТТМ–ТТГу, Писмо от Лайош Биро до братовчед му, Йозеф Вираг, Кюстендил, 2.09.1928.

⁹⁷ Bíró L. Bulgáriai utazásom ..., Цитирано по: *Petur L. Egy személyes ...*, p. 225.